

ביקורת

התשוקה להשתייך

מוטי גולני

בעז נוימן, תשוקת החלוצים, עם עובד, תל-אביב, 2009, 310 עמודים.
אסף ענברי, הביתה, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 2009, 276 עמודים.

ספריהם של בעז נוימן ושל אסף ענברי ראו אור בסמיכות זמנים לא מקרית. האחד הוא מחקרי אנליטי, השני נמנה עם הסוגה שאפשר לכנותה 'ספרות דוקומנטרית'. מצאתי לנכון לחבר בין השניים כיוון שהם מצביעים, כל אחד בדרכו, על ריאקציה מעניינת, כמעט 'טרנדית', לגישה המחקרית בעיקר, הביקורתית והפוסט-דרומנטית; אותה גישה שבהכללה סוחפת נחשבת 'פוסט-מודרנית' לכל דבר ועניין.

הפוסט-מודרניזם היה כאן. הוא לא נעלם כליל אף שהוא בוודאי מעבר לשיא שאליו הגיע בשלהי שנות התשעים של המאה העשרים. הוא השאיר אחריו לא מעט נזקים, במיוחד בכל הקשור להיסטוריוגרפיה, אלא שגם תועלת לא מעטה הייתה בעצם הופעתו. יותר מאשר בעבר ערה ההיסטוריוגרפיה העכשווית למקומם של מושגים שאף שאינם פוסט-מודרניסטיים כל עיקר, הביאה אותנו החשיבה ה'פוסטית' להכיר בחשיבותם לעשייה המחקרית. עם אלה נמנים 'הזיכרון הקולקטיבי', ה'נרטיב', ה'רלטיביזם', מקומו של ה'סובייקט' בעבודת ההיסטוריון, ואף ההיבט הספרותי של עבודתו. גם מי שאמון על עבודה ראויה וביקורתית עם מקורות שונים הנותנים בסיס פרשני למחקרו ומאפשרים ויכוח, אינו יכול שלא להכיר בהיבט הנרטיבי או הרלטיביסטי של עבודתו. גם אם חזרה אל ההיסטוריוגרפיה ההכרה שיש כללים, שיש מתודה, שמדובר בתחום מקצועי הדורש הכשרה, לא שבה עמם ההכרה כאילו יכול ההיסטוריון, או אף צריך, להיות אובייקטיבי.

אלא שהפוסט־מודרניזם – מעבר לעירוב הלא נכון שיש בו בין נרטיב לבין היסטוריה – בא בד בבד עם גל ביקורתי כללי, לא פוסט־מודרני בהכרח, שהגיב על היבטים שונים של הקיום המערבי: מהגלובליזציה וההפרטה ועד למציאות של הכיבוש במקרה הישראלי. וכך נכרך בישראל, בכוונת מכוון או בלעדיה, הפוסט־מודרניזם עם אלה שנתפסו אצל חלקים חשובים בחברה ככאלה שחצו את גבול ה'מותר' בדיון ביקורתי דמוקרטי פתוח. מכאן בא הערבוב בין פוסט־מודרניסטים לבין פוסט־ציונים, שנתפסו ועדיין נתפסים – כולם – כאנטי־ציונים, בלי שהתקיים דיון רציני בשאלה מהי 'פוסט־ציונות', וחשוב מזה: מה היא 'ציונות' היום? עם זאת, נכון לזכור כי הפוסט־מודרניזם אפשר ומאפשר, גם בדיון ההיסטוריוגרפי, שימוש לא־מקצועי הן לשוללי הלגיטימציה של הקיום הישראלי הציוני והן לשומרי החומות של המעשה הציוני, אחת היא מהו.

הגל הפוסט־מודרני הזה בולט בהיסטוריוגרפיה של הציונות, של היישוב ושל מדינת ישראל. היסטוריוגרפיה זו חשופה במיוחד, מן הסתם, לביקורת הדנה בעצם הלגיטימיות של המעשה הציוני. שני החיבורים שלפנינו מגיבים, מעבר לעניינם בעשייה הציונית ובמה שמעבר לה, לתחושת הניכור העולה לעתים מזומנות מן הביקורת שבסיסה אנטי־ציוני.

גם נוימן וגם ענברי מגיבים על מציאות הזו דרך הטיית של המטוטלת אל הצד השני. שניהם מאמינים לבני הזמן, חלוצי המעשה הציוני – הראשון מתוך העשייה ההיסטוריוגרפית, השני דרך היצירה הספרותית החוקרת. שניהם, ניכר בכתבתם, אוהבים את אלה שהם כותבים עליהם. הם מזדהים עמם. שניהם לא מתעניינים באופן עמוק בתנאים ההיסטוריים שבהם פעלו בני הזמן אלא בבני האדם ובתחושותיהם 'כאן על פני האדמה'. שניהם עוסקים בקיבוץ, ספינת הרגל, לפחות הסמלית, של המעשה היישובי. כך בוודאי ענברי, אך גם נוימן, אף שאין זו המטרה המוצהרת של מחקרו. שניהם עוסקים באלה המכונים (אחרי שכינו את עצמם כך) 'חלוצים', אנשי העלייה השנייה והשלישית בעיקר.

אסף ענברי כתב סיפור יפה על קיבוץ אפיקים, המקום שבו נולד וגדל. נראה בעליל כי הסיפור מבוסס על חומר תיעודי מקומי רב. הסיפור מתרכז בקבוצה שהקימה כמעט יש מאין קיבוץ גדול ומצליח. חלקה אף חווה את דעיכתו החברתית והכלכלית של הקיבוץ. ענברי לא מבקר אותם; הוא מדבר מגרונם, מזדהה, מתגעגע. הקריאה בספרו מענגת, כואבת. הימנעותו של ענברי, בכוונת מכוון כך נראה, מכתובה דרמטית, נותנת לטקסט שלו עוצמה ייחודית. עם זאת, דווקא כיוון שאין מדובר אחרי הכול בהיסטוריוגרפיה כי אם בספרות, פוגע הסגנון הזה לעתים, לטעמי, באמינותה של המציאות אותה הוא מתאר בכישרון כה רב.

אפשר היה לפטור את היצירה הזו כחלק מ'תעשיית המזכרות', כעין זו שאפשר למצוא בשפע ברחובות ברלין, שם מונחות על המדרכות מזכרות געוע לגרמניה המזרחית שהייתה ואיננה עוד, בלי שמי ממוכרי המזכרות הללו מייחל באמת לשובה של אותה גרמניה. אך ברור כי לענברי יש סדר יום. ביום עיון שנערך באוניברסיטת תל־אביב

בספטמבר 2009 הצהיר כי הוא מתגעגע אל דור המייסדים, אל החינוך המשותף (האם גם ללינה המשותפת?)¹ אחרי שהמשפחה המערבית הקלאסית כשלה. הוא רואה בקיבוץ חברת מופת שיש בה תשובה לעולם העכשווי הקפיטליסטי האכזרי והמנוכר. כי עם עידן ההפרטה (שאינו חייב להיות חסר התחשבות בחלש, ואחרי הכול הוא חוזר אל האופן שבו חיים רוב בני האדם גם בחברות שיש בהן סולידריות חברתית ראויה),

הזדרזו כל מי שענינו בראשו וכספו בכיסו והרחיב ככל יכולתו את הנכס הנדל"ני שהוא יוריש לילדיו (שעזבו את הקיבוץ ולא סביר שיחזרו, אבל ישכירו את הנכס) [...] כולם נעלו את דירותיהם בצאתם. מי נעל דלת בקיבוץ עד עידן ההפרטה [...] מי הרבה נכסים ודאגה עד עידן ההפרטה?²

ענברי, כך נראה, רואה את יצירתו גם כעשייה היסטוריוגרפית. הוא תוקף, בצדק לטעמי, את ההיסטוריונים 'תלויי האג'נדה', אלא שגם הוא מביא אל חיבורו ראיית עבר שיש בה סדר יום ברור מאוד ולא-אובייקטיבי. מותר לו. אך הוא סבור, כך נראה, כי מה שמותר בחיבור ספרותי דוקומנטרי אסור להיסטוריוגרפיה הקלאסית. לאחרונה כתב ענברי שאף שאין פירוש תקף ומבוסס אחד של העבר, על ההיסטוריון להיות 'אובייקטיבי, לא נייטרלי'.³ אלא שהוא מנסה לצייר בספרו 'אמת היסטורית' משלו המתמודדת בין השאר, אם לא בעיקר, עם ההיסטוריוגרפיה של 'בעלי האג'נדות'. בגישתו של ענברי יש שליחות, כמעט שליחות הצלה. הוא עושה זאת בכישרון רב וסדר היום שלו ראוי בהחלט להערכה על רקע מצבה החברתי של ישראל דהיום. ספרו הוא תוצאה של תקופה חדשה, פוסט-ביקורתית על הקיבוץ שכבר הכול נאמר עליו. אך לא פחות מזה הוא תורם תרומה ממשית לאיזו ערגה חדשה אל מציאות שהייתה והנה היא עומדת להיעלם מחיינו. ענברי, כך נראה, מייחל לשובה, גם אם באופן מעודכן.

דרכו של בעז נוימן אחרת, ומרשימה מאוד לטעמי. הוא בא מבפנים, מתוך העשייה ההיסטוריוגרפית. כמי שחוה את ההתמודדות עם מקורות מגוונים ועם גישות היסטוריוגרפיות אחרות הדנות במקרו של התקופה, ברור לו שחובת ההוכחה עליו ושאין די בטקסט קריא, אף שהטקסט שלו כזה. נוימן יצא אל ארץ זרה ושלח משם דיווח מעניין ושנוי במחלוקת. נוימן לא בא מתולדות היישוב היהודי. הוא כתב מחקרים חשובים על גרמניה הנאצית. העסיקו אותו ייצוגי מרחב, שפה וגוף של החברה שחקר. את המתודולוגיה הזו הביא אל מחקרו העוסק בחלוצי העליות השנייה והשלישית דרך הדברים שכתבו אותם צעירים בזמן אמת ובזיכרונותיהם. הוא מאמין לאותם חלוצים, אפילו מתמוגג ממה

1 ענברי, הביתה, עמ' 228-232.

2 שם, עמ' 274. על השקפתו החברתית הכללית של ענברי ראו גם, הדס שלגי, 'בעיניים פקוחות', שיחה עם אסף ענברי, תזה, עיתון הסטודנטים של אוניברסיטת תל-אביב, ינואר 2010 (להלן: שלגי, בעיניים פקוחות).

3 אסף ענברי, 'גם העבר הוא לא מה שהיה', אודיסאה, חוב' 8, יולי 2010, עמ' 28-31.

שהללו כתבו על עצמם ועל זמנם. דבריהם, לשיטתו, מבטאים מציאות היסטורית לא פחות, אולי אף יותר, מזו שמביא המחקר ההיסטורי הביקורתי. המחקר הזה עוסק במה שאין אוניברסלי ממנו, ביצר שהיה לבני הזמן. יצר שהיה מציאות לא פחות מהאידאולוגיה שבה הם החזיקו או מהתנאים הפיזיים והאחרים שבהם הם חיו. הוא לא לבד, אף שניכר בו לעתים שהוא מבקש להיות כזה. את המגמה הזאת מחזקות למשל שתי ביוגרפיות שכתבו שתי היסטוריוניות מובהקות של היישוב: אניטה שפירא שכתבה על יוסף חיים ברנר (תל-אביב 2008) ואביבה חלמיש שכתבה על מאיר יערי (תל-אביב 2010).

ספרו של נוימן חשוב ומאתגר. הוא רווי בביקורת, חריפה מאוד לעתים, על חוקרי היישוב. לפנינו מחקר היסטורי כמעט אנתרופולוגי המשולב בדיון היסטוריוגרפי נוקב. נוימן שזר בספרו שורה של פאזות מתודולוגיות והיסטוריוסופיות, שמהן ברור כי הוא ער למחלוקת שגישתו מעוררת. אף ששני המחברים שבדיון כאן מספרים את הסיפור מפי גיבוריהם, נמצא אצל נוימן את ההזרה, העומדת בניגוד גמור לאינטימיות של ענברי. יש מן המרענן בקריאה במחקר כה בלתי מעורב העוסק בהיסטוריה של הארץ הזו. נוימן מביא את אי המעורבות הזו ממחקריו על הנאציזם ותרבותו, שם היא היטיבה עם כתביו. האם היא נכונה גם כאן? זאת בהנחה שלהיסטוריון יש עמדה משלו. קל וחומר שעה שהוא עוסק בחברה שבה הוא חי, גם אם הוא עושה מאמץ ראוי לציון להתכונן בה מן הצד. על ההיסטוריון להיות מקצועי והוגן בטיפולו בחומרי המחקר שלו – לא אובייקטיבי; ונוימן אינו אובייקטיבי. הוא ליווה את פרסום ספרו בטקסט שהייתה בו מידה רבה של חזרה בתשובה של מי שעזב את הציונות והנה הוא שב אליה.⁴ הדברים ניכרים גם בדברי ההקדשה שהקדים נוימן לספרו.

נוימן אינו מבקש בהכרח סיפור חדש. הוא מבקש להשלים את המחקר הקיים דרך ההליכה אל מה שלדעתו טרם נבדק – תשוקתם של החלוצים, זו שפעמים רבות לא הייתה תלויה במתרחש סביבם, ואפילו סתרה אותו. המחקר הזה מוציא את עצמו מהדיון על שאלות של טוב או רע, של צדק או נישול. הוא הולך אל התשוקה האנושית, שהיא במקרה הזה החזרה הממשית של היהודים אל ההיסטוריה, אל קיום לאומי בטרטוריה ריבונית. תשוקה זו מחזיקה אותנו כאן, לדעתו, במידה רבה גם היום. תשוקת חיים וגם מוות בארץ הזאת ועבודה.

עם זאת, אין המחקר החשוב הזה עומד בפני עצמו. ללא מחקריהם של עמיתיו של נוימן על ההיסטוריה המדינית, הפוליטית, החברתית, התרבותית והכלכלית של היישוב היהודי, כמו גם זה העוסק בפלשתינים ואף בתולדות המנדט שקיבלה בריטניה על ארץ ישראל, עלול מקומם של נזולי הגוף שנוימן מתאר במיומנות כה רבה להישאר תלוי

4 בעז נוימן, 'מדוע שבת אל הציונות', ארץ אחרת, חוב' 55, פברואר-מארס 2010. צוין שם בקדימון למאמר כי 'תוצאות המחקר [תשוקת החלוצים] הניעו אותו לעזוב את השקפתו הפוסט-ציונית, המבקרות ללא רחם את המדינה היהודית'.

באוויר, משל מדובר היה בספרות דוקומנטרית נוסח זו של ענברי. נוימן מסכם בתערובת שיש בה געגוע, נוסטלגיה, ארוטיקה ורצון להשתייך למה שהיה ואיננו עוד:

החלוצים היו הראשונים שידעו את אדמתה של ארץ ישראל, את הגוף היהודי החדש, את השפה העברית. החלוצים היו הראשונים שבראו ועיצבו את כל אלה והתענגו עליהם. אני סבור שהחוויה הארץ ישראלית, כפי שנחווה לאורך המאה העשרים או לפחות עד שנות השישים והשבעים של מאה זו – עם ירידת האתוס החלוצי והמעבר מ'ציונות' ל'קפיטליזם' או מ'ציונות' ל'פוסט ציונות' – עוצבה במידה רבה על ידי החלוצים [...]. כשאנו היהודים/הישראלים, מביטים בארץ ישראל אנו מתבוננים בה במידה רבה בעיני החלוצים. כשאנו חשים אותה בגופנו וברוחנו אנו חשים אותה במידה רבה דרך תחושותיהם [...] כשאנו אוהבים את ארץ ישראל אנו אוהבים אותה במידה רבה דרך אהבתם.⁵

ענברי מצידו מוסיף כי נכון להעניק גם היום חינוך שיש בו את המרכיב הקיבוצי של זהות ישראלית הנטועה בנוף הארץ ובהיסטוריה שלו, 'בתנ"ך, במשנה, בסידור, בביאליק, בעגנון, ברחל, באלתרמן'.⁶ מדובר בזהות שאינה אמונית, זהות שאינה עיוורת לצרכיו של הקיום בארץ הזו. הקיבוץ במתכונתו ההיסטורית כנראה לא ישוב, ואולי טוב שכך, אך אם יש לו ולחלוצי העליות השנייה והשלישית מורשת ראויה, לטעמי, אזי היא זו של הקשר הטבעי, העמוק, הלא-אידאולוגי אל הארץ הזאת. קשר ללא תנאי, ללא בלעדיות. עזה תשוקתם של נוימן ושל ענברי להשתייך, להיות חלק ממעשה רב דורי נכון שיש טעם לשמרו. שניהם מבקשים להקהות את תחושת הניכור המאפיינת חלק מההיסטוריוגרפיה והיצירה בכלל בעשורים האחרונים. זו מגמה מובנת, בריאה, מה גם שבשני המקרים אין בה שלילה של האחר החי כאן לצדנו. הסכנה בשני חיבורים שלפנינו עיקרה בתרומתם האפשרית – גם אם לא בכוונת מכוון – לזיכרון רומנטי שטוח, אנכרוניסטי, המבקש עתיד הדומה לעבר. אפשר להימנע מכך דרך קריאה משלימה במחקר הענף של תולדותיה של ארץ ישראל במאה העשרים, מחקר העומד לרשותו של כל המתעניין בתולדות הארץ.

5 נוימן, תשוקת החלוצים, עמ' 19.

6 שלגי, בעיניים פקוחות.

